

Türk Dili

Aylık Dil Dergisi

1991/II

Sayı: 476

Ağustos 1991

YABANCI KELİMELER - YERLİLEŞMİŞ KELİMELER VE “ULUSLARARASI KELİMELER”

PROF. DR. VURAL ÜLKÜ

Yabancı dillerden kelime alma olayı ve bu kelimeler karşısındaki tutum, dil biliminin önemli konuları arasında yer alır.

Başka dillerden kelime almamış hiçbir dil yoktur. Ancak alınan kelimelerin miktarı ve oranı dilden dile farklılık gösterir. Bu oranın yüksekliği, diline yabancı kelime alan ülkenin, tarihinin çeşitli dönemlerindeki sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmişlik durumuna ve dillerinden kelime aldığı ülkelerle ekonomik, siyasal ve kültürel ilişkilerine bağlıdır. Bazen de, eski Yunanca ve Lâtince gibi, artık konuşulmayan “ölü” dillerden kelimeler alınır. Hatta sadece kelime alınmakla kalmıyız, söz konusu dillerin ilgili halklarca konuşulduğu çağlarında bilinmeyen ve bu dillerin kelime yapım kurallarına da uymayan (telgraf, telefon, otomobil, bisiklet ... gibi) kelimeler bile türetilir. Böyle durumlarda bu diller, Walter Porzig'in çok uygun anlatımıyla birer “taş ocağı” görevi görürler.

Bir dildeki “alıntılar” (başka dillerden alınan kelimeler), o dili konuşan, kullanan halkın başka halklarla, özellikle komşularıyla kültürel ilişkileri hakkında somut bilgiler verdikleri, gerçek birer belge oldukları için kültür tarihi bakımından büyük önem taşırlar.

Örnek olarak, Almandadaki bazı kelimeleri incelersek: Yerleşik Roma kültürüyle ilişkiye geçen Germanların, hemen hemen her şeyi Romalılardan öğrenmiş olduklarını, Lâtineden alınan ve bu günkü Almandada da yaşayan şu kelimeler açıkça göstermektedir: *Strasße* (via strata: yol, cadde); *Mauer* (murus: duvar); *Fenster* (fenestra: pencere); *Küche* (coquina, cocina; mutfak); *kochen* (coquere, cocere: pişirmek); *Tinte* (tincta [aqua]: mürekkep); *schreiben* (scribere: yazmak) ... vb. inşaat, bağcılık-bahçecilik, yönetim, hukuk, bilim, din ... alanlarında binlerce kelime.

Alıntıların oranı dilden dile farklı olduğu gibi, alınan kelimelerin alındıkları dile uyumu da dillere göre büyük farklılık gösterir. Fransızca, İtalyanca, İspanyolca gibi diller, yabancı kelimeleri büyük ölçüde özümsemiş (asimile etmiş) lerdir. Almancada ise birçok alıntı yabancı biçim ve söylenişlerini olduğu gibi korumuştur.

Geleneksel dil biliminde kelime dağarcığını oluşturan birimler önce, atalardan miras kelimeler (*Erbwörter*) ve yabancı kelimeler olarak ikiye ayrılır. Yabancı kökenli kelimeler daha sonra (yazım, söyleniş ve yapı bilgisi bakımından) “gerçek yabancı kelimeler” (*Fremdwörter*) ve (ses yapısı, vurgu, çekim bakımından dile uymuş) “yerleşmiş kelimeler” (*Lehnwörter*) olarak iki öbekte toplanır.

Yabancı-yerleşmiş kelime ayırımı, üzerinde çok tartışılan, büyük güçlüklerle yol açan konulardan biridir. Ses bakımından Almancaya uymuş olup olmama, yerleşmişlik konusunda kesin bir ölçüt değeri taşımamaktadır. *Courage, interessant, Ingenieur, Restaurant...* gibi pek çok kelime, yabancı biçimlerini (söyleniş ve yazımda) korudukları halde, halkın bütün kesimlerince bilinir ve kullanılır, başka bir deyişle “yerleşmiş” sayılabilir.

Bazı araştırmacılar ise, yaklaşık 1500'e (Luther çağına) kadar Almancaya girmiş yabancı kelimeleri yerleşmiş, daha sonra alınanları ise yabancı saymak eğiliminde olmuştur. Ancak burada da bazı güçlükler ortaya çıkmaktadır. Çünkü yüzlerce yıl önce dile giren *Evangelium, Kompanie, katholisch...* gibi kelimeler “yabancı” olarak algılanırken, çok yakın zamanlarda alınan *Job, Kaffee, Sport, Streik...* gibi kelimelerin tam olarak yerleştiği görülmektedir.

Almanya'da yabancı kelime konusundaki tartışma, Peter von Polenz'in 1967'de yayımlanan “*Fremdwort und Lehnwort sprachwissenschaftlich betrachtet*” (Dil Bilimi Açısından Yabancı Kelime-Yerleşmiş Kelime) başlıklı yazısıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Öncülüğünü Ferdinand de Saussure'ün yaptığı yapısal dil biliminden hareketle, von Polenz, bu güne kadarki tartışmaların bir yöntem yanlışlığı ile ilgili olduğunu, kelimelerin hep art zamanlı (diakronik) görüşle ve sadece kökenlerine göre değerlendirilmiş olduğunu belirterek şu görüşü savunur: “Bir yana yabancı ve yerleşmiş kelimelerin, öte yana atalardan miras (yerli) kelimelerin konarak bunların karşı karşıya getirilmesi, yalnızca art zamanlı dil incelemesinde bir anlam taşıyabilir. (...). Yabancı ve yerleşmiş kelime arasındaki farkın, şimdiye kadar yapıldığı şekilde, gramer, yazım, fonetik ve çekim bakımından uyum ilkesine göre tanımlanması, tatmin edici olmaktan uzak-

tır, yetersizdir. (...) Bu sorun, kelime gövdesini esas alan dış yüzle ilgili ölçütlerle çözümlenemez. Bir dilin şimdiki durumunda daha önemli olan, bir kelimenin kimin tarafından, kime (dil topluluğunda kimlere) karşı, hangi konuşma ve yazma durumunda, hangi bağlantıda ve bağlamda, hangi üslûp amacıyla ve özellikle, başka dilden alınan kelimenin yerleştiği kelime alanındaki diğer kelimelerin anlamlarına nispetle hangi anlamda kullanıldığıdır.” von Polenz’e göre, Almanya’da yabancı kelimelerin sadece kökenleri düşünülerek ve art zamanlı görüşle “Kelime nereden geliyor?” sorusu ile, Nazi Almanyasında korkunç sonuçlara yol açmış ırkçılık arasında çok yakın bir ilişki vardır.

Bu nedenle yabancı kelimeler eş zamanlı (senkronik) görüş açısından hareketle ele alınmalı ve sorulacak soru da şu olmalıdır: “Yabancı asıllı kelimeler, kelime dağarcığı sistem bütünlüğü içinde, yerli dil malzemesiyle oluşmuş, anlam bakımından komşu kelimelerle nasıl bir ilişki içindedir?” Başka bir deyişle, konu dil sosyolojisi düzeyinde incelenmelidir. Böylece, dıştan yabancı olarak nitelenen pek çok kelimenin gerçekte herkesin bilip kullandığı yerleşmiş kelimeler, buna karşılık yüzde yüz Almanca öğelerle oluşturulmuş *Gefüge*, *Gepräge*, *Gesittung*, *Wesenheit*, *Gegebenheit* ... gibi kelimelerin ise gerçek anlamda “yabancı” kelimeler olduğu görülür. Akademik kültür ve eğitim alanının kelime dağarcığı ise, dil topluluğunun büyük kısmı için, yalnızca çok sayıda yabancı kelime içerdiğinden değil, bu grupta ortak dilin sınırlarını çok aşan sayıda kelime kökleri ve kelime yapım öğeleri bulunduğu için “yabancı”dır.

1970’li ve 1980’li yıllarda “yabancı kelimeler” sorunu Almanya’da üniversitelerde ve Alman Dili Enstitüsünde (Institut für deutsche Sprache) tamamen dil sosyolojisi çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak “yabancı kelime” terimi rahatsızlık yaratmaya devam etmiştir. Alman Dili Enstitüsü başkanı Gerhard Stickel’e göre “Yabancı kelime terimi ömrünü tamamlamıştır.” (Stickel 1985), çünkü “yanlış, nefret ifade eden ve nasyonalist bir kelime” dir. Yanlıştır, çünkü yabancı kelimeler’in “yabancı” olduklarını; öte yandan Almanca kelimelerin “yabancı olamayacaklarını, bir kelime anlaşılıyorsa, bunun nedeninin sadece yabancı kökenli oluşundan kaynaklandığını ifade etmektedir. Gerçekte ise, *Radio*, *Telefon*, *Taxi* gibi yabancı kökenli kelimeler hiç kimse için yabancı olmadığı halde, “öz Almanca” *Nießbrauch*, *Befriedigungsrecht* gibi kelimeler Alman dil topluluğunda pek çok kişi için gerçekten “yabancı”dır. Alman düşünürü Adorno’ya göre bazıları, sanki yabancı bir şey kirlilik ifade edermiş, yabancı ülkelerden alınan kelimelerle Alman dili sanki kirleniyormuş gibi bir duyguya kapılmaktadır. Gerçekte konunun temizlik-kirlilikle hiçbir ilgisi yoktur.

Ancak "yabancı kelime" terimindeki yan anlam, bu duyguları artırmaktadır.

Bu yüzden, bu terimin yerine daha bilimsel ve nesnel bir terim aranmıştır. 1980'li yılların ortalarında, Alan Kirkness (İngilizcedeki *difficult word* kavramından hareketle) "schweres Wort / Scherwort" (güç kelime) terimini önermiş, ancak bu kavram yaygınlık kazanmamıştır.

Son zamanlarda ise, özellikle çok kültürlülük ve kültürlerarası iletişim araştırmalarından esinlenilerek, "yabancı kelime" terimi karşılığı "uluslararası kelime" (Internationalismus) ön plâna çıkmıştır. Braun / Schaefer ve Volmert tarafından 1990'da yayımlanan "*Internationalismen. Studien zur interlingualen Lexikologie und Lexikographie*" (Uluslararası Kelimeler. Dillerarası Kelime Bilimi ve Sözlük Bilimi Araştırmaları) başlıklı eserde, yabancı kelimeler konusu yepyeni bir görüşle ele alınmaktadır.

"Internatiolismen" (uluslararası kelimeler) üzerinde, dil biliminde bu güne kadar çok fazla durulmamıştı. Sözlüklere göre bunlar, "çok sayıda dilde hemen hemen aynı biçimde ve anlamda var olan kelimeler"dir ve (dil bilimi konusundaki eserlere göre) sayıları birkaç düzine denecek kadar sınırlıdır.

Fakat son araştırmalar, günümüz Almanca (özellikle gündelik dil ve konuşma dili) söz dağarcığında *binlerce* uluslararası kelime bulunduğunu, uzmanlık dilleri de buna eklenince sayının *yüz bini* aştığını ortaya koymaktadır. Edebiyattan (*Drama, Text*) müziğe (*Oper, Flöte*), mimarlıktan (*Balkon, Garage*), siyasetten (*Demokratie, Parlament*) ölçü birimlerine (*Gramm, Meter, Volt, Watt*) kadar her alan uluslararası kelimelerle doludur. (Bu tespit, Türkçe için de büyük ölçüde geçerlidir.) Hermanns'ın deyişle, uluslararası kelimeler olmasaydı, Almanlar "dilsiz ve çaresiz" kalırlardı.

Ancak iş sadece kelimelerle bitmemektedir. Mario Wandruszka'nın daha 1960'lı yıllarda belirttiği şekilde, Avrupa dillerinin ortak noktaları inanılmayacak boyuttadır. Braun ve Krallmann, deyimleri inceledikleri bölümde, "yerli" kelimelerden oluşmuş olsa da ayrı ayrı dillerde pek çok deyim de "uluslararası" özellik taşıdığını gösteriyorlar. Bu bölümden bir örnek verecek olursak:

İngilizce : to cast an eye on something

Fransızca : jeter un regard sur qch.

Almanca : ein Auge / einen Blick auf etwas werfen

(Türkçe : bir şeye (bir) göz atmak).

Bu örnekte, aynı fiillerin ve isimlerin kullanılmasıyla, aynı yapıda deyimler oluşturulmuş olduğu görülüyor. Bunlara “dar boğaz” (“sıkıntılı dönem” anlamında), “yeşil ışık yakmak” ... gibi pek çok örnek eklenebilir.

Bu araştırma ve düşüncelerden çıkarılan sonuçlar ise şöyle özetlenebilir:

- 1) Avrupa’da hiçbir dil diğer dillere kapalı değildir. Diller birbirlerinden kelime almakla kalmıyor, iletişimdeki gelişmeler sonucu sayısız kalıp ifade, deyim ortak bir zeminde gelişiyor.
- 2) Avrupa dillerindeki ortak noktalar bir araya getirilip incelendiğinde, bunların inanılmaz boyutlarda olduğu görülüyor. (Ancak bu, her dilin kendi özelliklerini inkâr anlamını taşıyor. Zaten böyle bir şey, ayrı ayrı dillerin varlığını inkâr veya sadece bir tek dilin var olduğunu iddia etmek gibi ciddiyet dışı bir şey olurdu.)
- 3) Alman (İngiliz, Fransız...) kültürünün ve dilinin kendi başına, diğer dil ve kültürlerde ilgisiz ve bağlantısız biçimde var olmadığı ve gelişmediği görülüyor. Tam tersine, sürekli bir kültür ve dil alış veriş gözleniyor ve bu da 19. yüzyıldaki görüşün tersine, yıkıma değil, gelişmeye yol açıyor.
- 4) En azından Avrupa ülkeleri çerçevesinde düşünüş ve dil kullanımı bakımlarından ortaklıklar sebebiyle, bir “Avrupa düşünüş biçimi”nden söz edilebiliyor. Hermanns, “Avrupa Ekonomik Topluluğu”na benzeterek, bir “Avrupa Kavram Topluluğu” kavramını öneriyor.

Bu sonuçların ışığında, kültür ve dil ilişkilerini, sadece olumsuz açıdan niteleyen *Fremdwort* (yabancı kelime) yerine, bu ilişkilerin olumlu yanını görmemizi sağlayan *Internationalismus* (uluslararası kelime) kullanılması öneriliyor.

Tanımlamaya gelince: Schaefer, “Internationalismus” kavramı hakkında, sözcüklerdeki “çok sayıda dilde aynen var olan kelime” şeklindeki açıklamaları yeterli bulmuyor. Çünkü Fr. *civilisation*, İng. *civilization*, Alm. *Zivilisation*, Rus. *tsivilizatsiya* bir ve aynı kelimedir denilebilir mi? Bu yüzden, Schaefer, bu örnekteki kelimelerin tek bir “Internationalismus” oluşturduğunu, bir uluslararası kelimenin tek bir kelime olamayacağını, bu noktada ikinci bir soyutlamaya ulaştığını ileri sürüyor.

Hermanns ise, böyle düşünüldüğü takdirde, “yabancı kelime” kavramının zorluklarının aşılamayacağına işaretlerle, şu tanımlamayı öneriyor: “Bir uluslararası kelime (*Internationalismus*), bir Avrupa dilinin, en az üç

başka dilde (Avrupa dilinde) gerek biçimsel gerek içerik (anlam) bakımından karşılığı (her iki yönden karşılığı) bulunan bir kelimesi (*Lexem* = sözlük birimi) dir. Bu durumda Alman, İngiliz ... uluslararası kelimelerinden söz edilebilecektir. Bununla ifade edilmek istenen ise, başka Avrupa dillerinde biçimsel ve kavramsal karşılıkları bulunan, örneğin Almancanın bir uluslararası kelimesi olacaktır. Buna göre, *civilisation* Fransızcanın bir uluslararası kelimesi, *civilization* İngilizcenin bir uluslararası kelimesi şeklinde nitelenecektir.

Uluslararası kelimelerin en önemli yararları, farklı ülkeler insanları arasında iletişimi, anlaşmayı kolaylaştırmaları ve dil öğrenimi ve eğitiminde büyük kolaylıklar sağlamalarıdır.

Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna girme çabasının gündemde olduğu bir dönemde, Almanya'da yabancı kelimeler konusunun ele alınış ve inceleniş biçimi, bizim için çok ilgi çekici ve değişik yönler göstermektedir. Ülkemizde bir yandan batı kökenli kelimelere karşı bir kampanya başlatılmasını isteyenlerin, öte yandan da eğitim-öğretim dilinin İngilizce olmasını gerekli görenlerin bulunduğu dikkate alınacak olursa, "uluslararası kelimeler" konusu üzerinde durup düşünmek gerektiği inancındayız.

Bu arada dilimizdeki uluslararası kelimeleri ve deyimleri belirlemek de, ilgi çekici ve önemli bir araştırma konusu olacaktır. Türkologların, Almanca, İngilizce, Fransızca ... alanlarında çalışanlarla iş birliği yapmaları ve ortak araştırmalarından çok yararlı sonuçlar çıkabilir, inancındayız.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor W. (1965): *Wörter aus der Fremde. Noten zur Literatur II*, Frankfurt (Suhrkamp), S. 110-130.
- Augst, Gerhard (1977): *Fremdwort-fremdes Wort. Sprachnorm und Sprachwandel*. (Yay.: G. Augst), S. 61-123.
- Braun, Peter (1979): *Fremdwörter als Internationalismen. Fremdwort-Diskussion* (Yay.: P. Braun), München (Fink-UTB 797), S. 95-103.
- Heller, Klaus (1966): *Das Fremdwort in der deutschen Sprache der Gegenwart*. Leipzig (Bibl. Institut).
- Hengst, K. (1977): *Lehnwort-Internationalismus-Analogonim*. Zeitschrift für Slawistik / Berlin, C. 22, S. 250-259.
- Hermanns, Fritz (1991): *Adieu, Fremdwort!* Sprachreport 1/91, S. 7-8.
- Kirkness, Alan (1975): *Zur Sprachreinigung im Deutschen 1789-1871*, 2 cilt. Tübingen (G. Narr) (Forschungsberichte des IdS, 62).

- Kirkness, Alan (1976): *Zur Lexikologie und Lexikographie des Fremdworts*. Probleme der Lexikologie und Lexikographie (Yay.: H. Moser), Düsseldorf (Schwann) (Sprache der Gegenwart, 39), S. 226-241.
- Kirkness, Alan (1986): *Vom Fremdwörterbuch zum Lehnwörterbuch und Schwerwörterbuch -buch zum allg. einsprachigen deutschen Wörterbuch*. Kontroversen, alte und neue. Akten des VII. Internationalen Germanistenkongresses Göttingen. Tübingen (Niemeyer), C. 3, S. 153-162.
- Mackensen, Lutz (1972): *Traktat über Fremdwörter*. Heidelberg (Quelle u. Meyer) 1972.
- Rechtmann, Heinrich J. (1953): *Das Fremdwort und der deutsche Geist*. (Basım yeri belli değil).
- Polenz, Peter von (1967): *Fremdwort und Lehnwort sprachwissenschaftlich betrachtet*. Muttersprache, C. 77, S. 65-80.
- Porzig, Walter (1982): *Das Wunder der Sprache*. 7. Aufl. München (Francke).
- Stickel, Gerhard (1985): *Das Fremdwort hat ausgedient*. Mitteilungen 11 (Mannheim, Institut für deutsche Sprache), S. 7-17.
- Ülkü, Vural (1975): *Sprachreinigungsbestrebungen in Deutschland seit den 80er Jahren des 19. Jh. bis zur Gegenwart*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 250).
- Wandruszka, Mario (1979): *Die Mehrsprachigkeit des Menschen*. München (dtv 1723).